

intellectual disabilities of preschool age // Bulletin of the Scientific Research Laboratory of Inclusive Pedagogy based on the materials of the 5th All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation: «Inclusive education: theory, methodology, practice»].

PUTROV, S. TEAM APPROACH TO THE ORGANIZATION OF CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL WORK WITH PRESCHOOL CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES.

The theoretical review article examines modern scientific views on violations of the intellectual development of preschool children. The study presents the characteristics of intellectual disorders according to the 11th revision of the International Classification of Diseases. It was established that the structure of the defect in intellectual disabilities is quite complex and has a large number of secondary defects and tertiary layering. At the same time, there is a deep primary underdevelopment of the cognitive and personal sphere, which necessitates the implementation of systemic corrective and developmental measures by the medical-psychological-pedagogical support team. The composition of the team of correctional and developmental support is stable and includes the following specialists: a defectologist (oligophrenopedagogue), a psychologist, a speech therapist, an educator, a rehabilitation specialist, and physical therapy. Only the formation of individual corrective and developmental work, taking into account diagnostic indicators in each individual case, depends on the depth of the degree of intellectual impairment. The structure of the correctional and developmental support team for children of the studied category is modeled. The corrective and developmental tasks, which are solved by each specialist of the support team for a preschool child with intellectual disabilities, are characterized. Corrective and developmental tasks implemented by specialists in the process of psychological and pedagogical influence may be duplicated. In our opinion, such repeated solving of corrective and developmental tasks ensures thorough assimilation of the studied category of knowledge, abilities and skills by children, because due to the inertia of mental processes and the violation of the closing function of the cerebral cortex, they need more repetitions to study the educational material.

DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.15>
УДК 159.923.2:378.011.3.013.82]-051

С.Ю. Путров
sergiy_putrov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2789-1355>
В.В. Михайленко
v.v.mihaylenko@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8318-2457>

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОДОЛАННЯ АГРЕСІЇ У ПІДЛІТКІВ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЛЕГКОГО СТУПЕНЮ**

В статті представлено результати теоретико-прикладного аналізу проблеми подолання агресії у підлітків з легким ступенем інтелектуальних порушень внаслідок перенесених психотравмуючих ситуацій під час війни в Україні.

Визначено, що агресивність за даними світових джерел, може мати користь для суспільства, так як вона стимулює у людей прагнення до перемоги, долаючи перешкоди.

Представлено результати попередніх лонгitudинальних досліджень автора із співавторами, де агресія виступала ефективним психологічним чинником для отримання юними спортсменами високих результатів. Виявлено за результатами проведених досліджень, що якість агресивності у означеної категорії людей напряму впливає на виникнення почуття патріотизму в царині спорту.

За актуальністю нової парадигми воєнного часу зазначено суттєві зміни у психіці людей, автори наполегливо повертаються до пошуку нових стратегій подолання агресивності осіб із легким ступенем інтелектуальних порушень, розуміючи, що цей стан у клінічній групі осіб з інтелектуальними порушеннями приведе до виникнення почуття патріотизму.

Розглянуто клініко-психологічні дослідження особливостей та структури інтелектуальних порушень. З'ясовано, що така категорія осіб, зокрема, порушень дизонтогенезу, на відміну від очікувань автора статті, лише

формально розуміє патріотизм, а реально в рамках посттравматичного синдрому отримала показники прояву агресії, самоагресії, тривожності, ознак афектації психологічних установок, байдужості до оточуючих людей, руйнування предметів, індивідуального ставлення до болю інших.

За результатами проведеного емпіричного дослідження з підлітками із легким ступенем інтелектуальних порушень підтверджено, що первинна база платформа порушень логіки, причинно-наслідкових зв'язків, ускладнення у формуванні вищих психічних функцій: понять, уявлення, самоконтролю та саморегуляції поведінки під час стресових ситуацій змушують підлітка проявляти агресію як форми психологічного захисту від травмуючої ситуації.

Визначено напрями та психолого-педагогічні умови індивідуальної та групової соціально-психологічної корекційно-реабілітаційної роботи команди фахівців та батьків з подолання агресивних дій і поведінку у підлітків із легким ступенем порушень інтелекту.

Ключові слова: агресія, підлітки з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню, психолого-педагогічні умови.

Постановка проблеми.

На початок світова наука виділяє ряд чинників в розвитку агресії, які власне й пояснюють природу цього явища (Kovach, 2021). Серед них можна виділити такі: 1) природжені агресивні мотиви, тобто агресія розуміється як інстинкт (Lorenz, 1998; Parens, 1993), 2) природна реакція на фрустрацію (від лат. frustratio – невдача), як глибокі розбіжності між рівнем потреб і рівнем реальних досягнень людини (Breuer & Elson, 2017), 3) набутий в процесі занять фізичними навантаженнями переважно силового характеру високий вміст у крові чоловічого статевому гормону тестостерону (Ren et al., 2020), 4) використання допінгів (анаболічних стероїдів), що містять тестостерон (Razieh et al., 2021), 5) індивідуально-психологічні особливості людини у розвитку неусвідомленої агресії та здійсненні правопорушень (Jolliffe & Farrington, 2018; Yevdokimova et al., 2020), 6) соціально-психологічні фактори як складові теорії соціального навчання А. Бандури (Estefanía et al., 2018; Bowen et al., 2022).

Поняття «агресивність» в медико-психолого-соціальних джерелах часто пов'язують з категорією «шкода» (Kovach, 2021). Разом з тим, ряд дослідників, вважають агресивність є, навіть, корисною для суспільства. Так, Lisovenko & Dolinska (2020) вважають, що агресивність стимулює у людей наполегливість, ініціативу, завзятість, прагнення до перемоги, подолання перешкод тощо. Osiptsov et al., (2020) не виключають можливості прояву агресивності в поведінці спортсменів, якщо вона відповідає правилам конкуренції та загальноприйнятим нормам спортивної боротьби.

Мета роботи – виявити чинники впливу на формування агресивності та почуття патріотизму у підлітків з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню на тлі воєнних подій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів.

Сучасний етап нашого дослідження характеризується актуальністю новітньої парадигми охоплення у війні громадян України, яка зазнала інфраструктурних руйнувань, фізичних знущань з українських людей, їх смертей. Трагічність воєнної ситуації, загибель та травмування бійців на сході країни, драматична евакуація українських громадян, сирітство, матеріальні та моральні збитки, крадіжка дорослих і, особливо, дітей росією. Колоборація державних чиновників із окупантами сприяла знищенню міст, містечок, сіл. Мільйони людей залишилися без домівок і звичайного людського життя, без роботи, без майбутнього. Постійні повітряні тривоги, знищення носіїв, втрата локацій освіти, розвитку, лікування, тощо призвели до глибоких посттравматичних змін у психіці кожного українця, тому ми повертаємося до виявлення психологічних чинників агресивності та патріотизму.

З метою підтвердження чи спростування цього припущення ми провели дослідження, що включало в себе два етапи:

1) здійснити аналітичний огляд науково-методичної літератури з проблем дослідження якості агресивності та патріотичних почуттів сучасної молоді, 2) визначити особливості формування патріотичних почуттів та агресивності у підлітків з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню, які представляли різні регіони України на тлі воєнних подій.

На нашу думку, теорія соціального навчання є найбільш достовірною у вирішенні вище зазначеного актуалізованого питання. Згідно цієї теорії діти, які тривалий час перебували у середовищі високого психологічного тиску з боку агресивних людей, зазнавали негативного емоційного переживання тощо, в недалекому майбутньому могли поповнити когорту осіб з агресивною поведінкою

(Klein et al., 2019; Verhoef et al. 2019; Herd et al. 2021). Можна передбачити, що визначене без сумніву поширювалося і на спортсменів з тимчасово окупованого Донецька. Вони також тривалий час перебували у середовищі високого тиску з боку ворожих, кримінальних та терористичних елементів. Визначено що, усе це сприяло формуванню у них високого рівня агресивності та зниженого почуття патріотизму. Результатами нашого дослідження підтверджуються висновки світових вчених, що особливо погіршені когнітивні функції в поєднанні з високим рівнем фізичної та вербальної агресії, мають підлітки з вираженою залежністю від смартфонів (Feten et al., 2022).

Українською дослідницею Л. Руденко виявлено високий рівень агресивної поведінки, обумовлений як біологічними так і психологічними чинниками, зокрема ворожістю, невпевненістю, емоційними переживаннями дитини, неможливістю самотійно протистояти стресовим ситуаціям, когнітивна невпевненість, фрустрацією, відсутністю позитивних психологічних установок до інших людей, нерозуміння проблем у родині, невміння долати труднощі, схильність до звинувачень, підозрілість, агресивний самозахист, ворожість до оточуючих людей (Руденко, 2013)

Автор виокремлює чотири типи агресивної поведінки притаманних для осіб з інтелектуальними порушеннями зокрема: особистісно-дезадаптаційна агресія; демонстративна ворожа агресія; активно-директивна агресія; спонтанно-комунікативна агресія.

Для подолання означених проблем автор пропонує психокорекційну роботу з розвитку формування адекватних способів на ситуацію; усвідомлення власних почуттів, орієнтацію на почуття інших людей з метою покращення міжособистісних стосунків, подолання деконструктивних дій і думок дитини; формування саморегуляції і самоконтролю; систематичне консультування з батьками та педагогами з метою подолання провокуючих вчинків та дій. Дослідниця Л. Руденко рекомендує корекційну роботу здійснювати в аспекті позитивного впливу на дитину та її батьків; формування у дітей навичок володіння собою; розвиток свідомого попередження агресивних дій; толерантність та співчуття до оточуючих; формування психологічної установки до стримання негативних емоцій, вербалізації позитиву та емпатії до інших людей; опрацювання з дитиною та її батьками психологічних прийомів заспокоєння, усвідомлення та виходу з конфлікту. (Руденко, 2013)

1. Створення у структурі спеціальних та інклюзивних закладах освіти окремих психологічних центрів, з метою подолання у підлітків посттравматичних проявів, зокрема агресії та самоагресії викликаних війною.

2. Формування професійного самоусвідомлення у фахівців відносно того, що з учнем треба проводити спеціальну роботу.

3. Проведення спеціальних занять, тренінгів, супервізії педагогами, психологами, логопедами між собою.

4. Розробка та апробація індивідуально-корекційних програм з подолання агресивних дій і поведінки у підлітків.

5. Включення дітей та їх родин в ситуацію соціального навчання, проведення психотерапевтичних заходів в індивідуальній, підгруповій та груповій формах.

6. Психологічна діагностика психічних новоутворень підлітка внаслідок отримання стресу та агресивної поведінки.

7. Співпраця між фахівцями (корекційними педагогами) та соціальними службами, громадськими організаціями, щодо виникнення порушень самоконтролю та саморегуляції у підлітків, надбудови порушень (мовлення-логоневроз, аутизму-стереотипне розхитування, самоагресія, опорно-рухового апарату (паралічі та парези, руйнування тіла, органів).

8. Психологічна та медикаментозна підтримка родин дітей з інтелектуальними порушеннями.

Зазначимо, психокорекційні та психотерапевтичні методи (арттерапія, музична терапія, вербальна терапія, когнітивна терапія, ерготерапія, кінезіотерапія, логотерапія) сприяють підвищенню емоційної стійкості учня із інтелектуальними порушеннями легкого ступеню до стресових впливів, корекції інтелектуальних, мовленнєвих, регуляторно-вольових та комунікативно вольових порушень. Медико-психологічна реабілітація підлітків із проявами агресії до інших дітей, членів родини, педагогів має проводитись своєчасно як тільки дезінтегративний прояв стає змістом та метою життя дитини; ще і для того, щоб швидко і стало в її свідомості не закріпився агресивний стереотип взаємодії.

Важливим компонентом в системі подолання агресії є організація контактів військовослужбовців

з дітьми у процесі відвідування лікарень, медико-реабілітаційних установ, спортивних та святкових заходів з метою пояснення підліткам з легким ступенем порушеного інтелекту суті війни, українського патріотизму, нівелювання страхів та панічних атак у учнів, забезпечення гармонізації стосунків під час навчання та взаємодії між дітьми.

Вважаємо доцільним проведення першого попереднього етапу співпраці між фахівцями спеціальної освіти, військовими волонтерами, батьками, опікунами, лікарями з метою визначення психолого-педагогічної стратегії корекційної роботи з дитиною. У кожного з цих людей має бути усвідомленою наступна стратегія, зокрема:

- у фахівців спеціальної освіти діагностико-прогностичні параметри (час, глибина, сила, вплив) афективного стану дитини;
- у лікарів – комплекс фармацевтичної підтримки дитини, з'ясування необхідності проведення медичної психотерапії;
- у волонтерів – створення умов (приміщення, обладнання) для практичної роботи індивідуально або групою з дитиною;
- у фізичних реабілітологів – програми фізичної реабілітації з елементами спорту з метою отримання задоволення дитиною та мотивації долати стрес фізичними навантаженнями;
- у логопеда- вербально опрацьовувати з агресивною дитиною процес усвідомлення нею причинно-наслідкових результатів прояву агресії та наступного після цього виснаження психіки;
- перед психологами (спеціальними) практичними стоїть завдання нівелювати значення агресії для самої дитини, спільно з нею блокувати та попереджувати передчуття виникнення агресії;
- застосовувати проєктивні нейропсихологічні методи та прийоми для адекватного осмислення учнем із інтелектуальними порушеннями легкого ступеня негативних наслідків агресивної ситуації.

Практика підтверджує, і, ми переконались в ефективності тілесних дотиків, пестливих слів, яскравих емоційно-забарвлених занять під час яких дитина заспокоюється, не зволікає з відповідями, радіє співпраці з психологом; перед батьками дитини з агресивною симптоматикою стоїть завдання – змодельювати ці функції команди спеціалістів і опрацьовувати зі своєю дитиною або дітьми в домашніх умовах або під час дозвілля.

Разом з тим, треба зауважити, що для дітей і осіб з інтелектуальними порушеннями, зокрема їх психології характерні неконтрольовані спалахи гніву, розпачу, сенсорного навантаження, відсутності логіки власних дій та поведінки, байдужості до переживань і страждань інших людей, їм притаманна жага до руйнувань предметів простору, агресивні напади, дряпання, биття оточуючих предметів. Вони не в змозі критично оцінювати ситуацію, самокритично виявити причини та наслідки власної агресії, зупинитись, перестати кричати і травмувати жертву. На жаль, в такому стані дитина з інтелектуальними порушеннями починає радіти, веселитись, виснажуючи свою нервову систему.

Отже, провести таку системну агресію, стабілізувавши психіку дитини, об'єктивувати (зупинити) агресивні дії є важливим завданням і спеціальної школи, і інклюзивно-ресурсних центрів і кафедр психокорекційного спрямування.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Визначено, що окрім психофізіологічних механізмів становлення особистості у підлітків з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню значний психологічний вплив мають соціальні механізми оточуючого середовища. Моральна збідненість, російська окупація, бридке цинічне ставлення до всього українського, власне позитивне прийняття окупаційного режиму, байдужість до саморозвитку створило індіферентне ставлення до війни і до особистого майбутнього. Наявні ознаки нерозуміння власної перспективи, відсутність конкретизації Я-концепції, створило агресивні нейросоціальні зміни у свідомості у підлітків з інтелектуальними порушеннями легкого ступеню. Маючи високі фізичні показники, вони виявилися особами із низьким психічним тонутом, дезорієнтованою свідомістю, зниженим психологічним рівнем готовності до упрямого щасливого життя.

Список використаних джерел:

1. Руденко Л.М. (2013) «Теоретичні та методичні засади діагностики і корекції агресивної поведінки дітей з розумовою відсталістю». автореф... на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 «Спеціальна психологія» Мон. Київ

REFERENCES:

1. *Physiologic Principles to Health Care Application*. Human Kinetics.
2. Ben-Porath Sigal R. (2020). Wartime patriotism. In: Sardoč M. (eds) *Handbook of Patriotism*. Springer, Cham. 693-706. https://doi.org/10.1007/978-3-319-54484-7_3
3. Blomqvist, T. (2019). Self-Control and Aggression Amongst Mixed Martial Arts Practitioners. *J. Martial Arts Res.* 2, 1-12.
4. Bondarenko N.V., Kosianchuk S.V. (2022). *Nacionalno-patriotychne vychovannya u konteksti suchasnykh vyklykiv*. Kyiv: Feniks. ISBN 978-966-136-903-9.
4. Bowen Liu, Yuhua Yang, Jie Geng, Tingting Cai, Mengjuan Zhu, Tao Chen, and Jinjing Xiang. (2022). Harsh Parenting and Children's Aggressive Behavior: A Moderated Mediation Model. *Int. J. Environ Res Public Health*, 19(4), 2403. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph19042403>
5. Breuer, J., & Elson, M. (2017). Frustration-aggression theory. *The Wiley Handbook of violence and aggression*. American Cancer Society, 10(7), 1-12.

PUTROV, S., MYKHAILENKO, V. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF OVERCOMING AGGRESSION IN ADOLESCENTS WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITIES

The article presents the results of a theoretical and applied analysis of the problem of overcoming aggression in adolescents with mild intellectual disabilities as a result of psychotraumatic situations during the war in Ukraine.

It is determined that aggression, according to world sources, can be beneficial to society, as it stimulates people's desire to win by overcoming obstacles.

The results of the author's previous longitudinal studies with co-authors are presented, where aggression was an effective psychological factor for young athletes to achieve high results.

It is found that the quality of aggression in this category of people directly affects the emergence of a sense of patriotism in the field of sports.

In view of the relevance of the new wartime paradigm, significant changes in the psyche of people are noted, and the author persistently returns to the search for new strategies to overcome the aggressiveness of persons with mild intellectual disabilities, realizing that this condition in the clinical group of mentally retarded people will lead to the emergence of a sense of patriotism. Clinical and psychological studies of the features and structure of intellectual disabilities are considered. It has been found that this category of persons, in particular, those with dysontogenesis, contrary to the expectations of the author of the article, only formally understands patriotism, but in reality, within the framework of post-traumatic syndrome, they have indicators of aggression, self-aggression, anxiety, signs of affectation of psychological attitudes, indifference to other people, destruction of objects, and indifferent attitude to the pain of others.

Based on the results of an empirical study with adolescents with a mild degree of intellectual disability, it is confirmed that the primary basis of the platform of violations of logic, cause and effect relationships, difficulties in the formation of higher mental functions: concepts, ideas, self-control and self-regulation of behavior during stressful situations make adolescents show aggression as a form of psychological protection from a traumatic situation.

The directions and psychological and pedagogical conditions of individual and group socio-psychological correctional and rehabilitation work of a team of specialists and parents to overcome aggressive actions and behavior in adolescents with a mild degree of intellectual disability are determined.

Key words: aggression, adolescents with mild intellectual disabilities, psychological and pedagogical conditions.

DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.16>

УДК: 159.922.76 – 056.34

A.C. Розвад
anastasiarozvad@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0003-3503-2176>

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПРОСТІР: НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті розглядаються основні концепції та принципи інклюзивного простору, зокрема фізична доступність, інформаційна доступність та соціальна інклюзивність.